

NACIONĀLO PARTIZĀNU CĪŅAS VALMIERAS APRIŅĶĪ (1944–1953): ATSPUGUĻOJUMS LATVIJAS PSR LITERATŪRĀ

REINIS RATNIEKS

Mg. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorants

E-pasts: ratnieksr@gmail.com

ANOTĀCIJA

Rakstā apskatīts Valmieras apriņķī notikušo nacionālo partizānu cīņu atspoguļojums Latvijas PSR literatūrā. Padomju okupācijas laikā publicētajos darbos pieejama plaša informācija par bruņoto pretestību apriņķī, taču tās vēstures aspekti tika interpretēti atbilstoši padomju propagandai, tāpēc ir atspoguļoti neobjektīvi un nomelnojoši, turklāt aprakstos bieži iekļauti nepatiesi fakti. Partizānu darbības aprakstos tika izcelta padomju okupācijas režīma darbinieku un aktīvistu nogalināšana, lai radītu priekšstatu, ka partizānu kustība bijusi krimināla rakstura un ar noslieci uz vardarbību, tajā pašā laikā partizānu lietotās nevardarbīgās pretošanās metodes padomju literatūrā ir gandrīz noklusētas.

Atslēgas vārdi: nacionālie partizāni, pretošanās kustība, padomju okupācija, literatūra, Valmieras apriņķis.

IEVADS

Nacionālo partizānu cīņas bija viena no redzamākajām liecībām par Baltijas valstu iedzīvotāju negatīvo attieksmi pret PSRS okupāciju Otrā pasaules kara beigās un pēc tā, tāpēc padomju režīmam tas bija neērts temats. Lai diskreditētu bruņotās pretošanās kustību, tās darbības vēsture padomju autoru darbos tika sagrozīta. PSRS propagandā nacionālie partizāni tika dēvēti par nacistu atbalstītājiem un noziedzniekiem, ignorējot viņu darbības reālo būtību un motivāciju.

Partizānu darbība Latvijas reģionos ir samērā maz pētīta, tāpēc PSRS okupācijas laika literatūra, it sevišķi prese, nereti ir izsmeļošākais

informācijas avots par to. Prese bija arī propagandas līdzeklis, ar kuru okupācijas režīms centās iespaidot sabiedrības viedokli, tāpēc pastāv jautājums, cik patiesa ir tajā sniegtā informācija par nacionālo partizānu cīņām. Līdz šim nav publicēti atsevišķi pētījumi par partizānu cīņu atspoguļojumu PSRS laika presē, taču šis temats ir nedaudz skarts vēsturnieku Heinriha Stroda un Zigmāra Turčinska pētījumos. Abi vēsturnieki ir vienprātīgi, ka nacionālo partizānu vēstures atspoguļojumam Latvijas PSR literatūrā raksturīgi nekorekti un pat vulgāri vērtējumi, faktu materiāls pakārtots tendencioziem spriedumiem, kuri nereti ir pretrunīgi, turklāt bieži sastopama arī faktu izdomāšana (Strods 1996, 10–12; Turčinskis 2011, 21–22).

Rakstā pievērsta uzmanība Latvijas PSR publicētajai literatūrai par partizānu cīņām Valmieras apriņķī – šī literatūra analizēta, lai noskaidrotu, kā tajā tika aprakstīta nacionālo partizānu darbība un cik šajos darbos rakstītais atbilst reālajai vēsturiskajai situācijai. Ņemot vērā to, ka Valmieras apriņķī partizānu kustība bija mazāk izteikta nekā citviet Latvijā, šis pētījums varētu arī sniegt vispārīgu priekšstatu par to, vai pretošanās kustības raksturs konkrētajā reģionā ir ietekmējis aplūkoto publikāciju satura veidošanas īpatnības.

Raksta mērķis ir analizēt Valmieras apriņķa nacionālo partizānu cīņu 1944.–1953. gadā atspoguļojumu Latvijas PSR periodikā. Mērķa sasniegšanai rakstā vispārīgi raksturotas nacionālo partizānu cīņas Valmieras apriņķī 1944.–1953. gadā, aplūkota Valmieras apriņķa nacionālo partizānu cīņu temata atspoguļojuma attīstība Latvijas PSR periodikā, kā arī veikta tajā ietvertu faktu un spriedumu analīze, izmantojot zinātniskajā pētniecībā iegūtos datus un atziņas.

Rakstā izmantotas 18 publikācijas no Latvijas PSR iznākušajiem laikrakstiem un žurnāla (izdoti 1945.–1988. gadā), kur atrodama informācija par pēckara nacionālo partizānu cīņām Valmieras apriņķī. Rakstā izmantota aprakstošā, salīdzināšanas un kontentanalīzes metode.

Tā kā zinātniskajās publikācijās¹ par nacionālo partizānu cīņām Valmieras apriņķī ir visai maz informācijas, reālās situācijas apskatam tā ņemta arī no pirmavotiem, kas izmantoti raksta autora topošajā pētījumā² par partizānu darbību reģionā – Latvijas Nacionālajā arhīvā pieejamajām Valsts drošības komitejas (*KGB*) krimināllietām un operatīvās informācijas kartotēkām, kā arī no nepublicētiem atmiņu stāstījumiem.

Aplūkotajā laikā notika dažas izmaiņas Latvijas PSR administratīvajā dalījumā. Raksta nosaukumā ar Valmieras apriņķi tiek saprasta administratīvā teritorija laikā no 1944. gada līdz 1947. gada 14. oktobrim, pēc kā tā tika sadalīta Valmieras un Limbažu apriņķī. 1949. gada 31. decembra administratīvi teritoriālās reformas rezultātā aplūkotā teritorija tika pārveidota Valmieras, Rūjienas, Alojās un Limbažu rajonā.

NACIONĀLO PARTIZĀNU DARBĪBA VALMIERAS APRIŅĶĪ 1944.–1953. GADĀ

Valmieras apriņķis bija reģions ar salīdzinoši mērenu bruņoto pretestību padomju okupācijas režīmam. Varētu piekrist pieņēmumam, ka to lielā mērā ietekmēja Vācijas un PSRS karadarbības frontes apstāšanās Gaujas līnijā uz dažām nedēļām 1944. gada augusta beigās (Turčinskis 2011, 26). Neilgais frontes stāvoklis pēdējā brīdī deva laiku bēgt daudziem rietumvidzemniekiem, kuri bija darbojušies vācu okupācijas režīma policijas struktūrās un civilpārvaldē, aizsargu organizācijā vai iesaistījušies jebkādas citās aktivitātēs, kas palikšanas gadījumā represiju draudu dēļ varēja dot stimulu slēpties. Tādējādi reģionā potenciālā partizānu dzīvā spēka bāze, visticamāk, kļuva krietni mazāka.

Līdz ar apriņķa nonākšanu Sarkanās armijas kontrolē 1944. gada septembrī un tam sekojošo cilvēku pāreju pagrīdē represiju un mobilizācijas Sarkanajā armijā dēļ sākās bruņotu grupu veidošanās, kas izteikti turpinājās līdz 1945. gada vasaras sākumam, kad šādās grupās Valmieras apriņķī bija apvienojušās vismaz 113 personas.³

Pirmās mežabrāļu un okupācijas spēku sadursmes norisinājās kopš 1945. gada pavasara, kad NKVD Valmieras apriņķa nodaļa sāka aktīvāk meklēt nelegālistus un veidot aģentūras lietas pret partizānu grupām. Lielākais NKVD panākums līdz vasarai bija pie Salacas upes uzbūvētā bunkurā dzīvojošas piecu partizānu grupas sagūstīšana 1945. gada 5. martā Rozēnu pagastā (Ratnieks 2018, 71).

Īpašu rezonansi apriņķī ieguva partizānu cīņu notikums 2. maijā Katvaru pagastā, kad grupa bruņotu aktivistu pagasta partorga Jāņa Voldiņa vadībā uz aizdomu pamata veica pārbaudi Mežnieku mājās, kur kopš 1944. gada rudens slēpās Skujiņu ģimenes visi trīs dēli un viņu kaimiņš. Tvarstītāji nebija paredzējuši nopietnu pretestību, un, mēģinot bēgt no kaujas, J. Voldiņš un istrebiķeļš Jēkabs Vītiņš krita (LNA-LVA, 1986–1–40468–1, 30).

Ievērojamākā NKVD operācija 1945. gada vasarā notika 28. jūnijā Idus pagasta mežos. Tur čekas⁴ spēki uzbruka septiņu cilvēku lielai mežabrāļu grupai, ko neilgi pirms tam bija formāli vadījis apkaimes partizānu lideris Eduards Čoka. Operācijā tika nogalināts viens un sagūstīts viens grupas dalībnieks, taču panākums bija tikai simbolisks, jo šī darbības ziņā pasīvā grupa nebija drauds okupācijas režīmam (LNA-LVA, 1986–1–17559–1, 140).

Līdz 1945. gada rudenim notika vairāki partizānu uzbrukumi individuāliem okupācijas režīma darbiniekiem un atbalstītājiem. Tā bija Valmieras apriņķa partizānu darbības specifika kopš cīņu sākuma, jo nelielās aktīvās grupas (5–10 cilvēki) neriskēja uzbrukt pagastu centriem, ko

veica partizānu grupējumi ar vairākiem desmitiem cīnītāju citviet Latvijā.⁵ Ar maziem uzbrukumiem partizāni tik un tā spēja izdarīt psiholoģisku spiedienu uz okupācijas režīma atbalstītājiem. Viļa Skujiņa grupa Katvaru un apkārtējos pagastos augustā un septembrī nošāva trīs okupācijas režīma darbiniekus. Jāņa Freimaņa grupa 1945. gada 13. oktobrī Mujānu pagastā nošāva Valmieras apriņķa komitejas trešo sekretāru Rūdolfu Zariņu, kurš iepriekš bija strādājis čekā, un Valmieras rūpniecības kombināta galveno inženieri Jāni Osi, kurš līdzās saviem tiešajiem pienākumiem veica lauksaimniecības nodevas slēpušo zemnieku uzskaiti apriņķī. To partizāni noskaidroja, pārbaudot abu kolaboracionistu personīgos dokumentus (LNA-LVA, 1986–1–2023–1, 80; Freimanis 1995, 136–137).

Partizānu darbība neaprobežojās tikai ar bruņotām akcijām. Piemēram, E. Čokas grupa 1945. gada 15. maijā pie Rūjienas luterāņu baznīcas izkāra Latvijas Republikas karogu (Ratnieks 2018, 73). Savas pastāvēšanas laikā Oskara Miķelsona grupa Dikļu pagastā, J. Freimaņa grupa Vaidavas pagastā un Pētera Dauguļa grupa Mazsalacas pagastā nodarbojās ar pretpadomju satura skrejlapu rakstīšanu un izplatīšanu (LNA-LVA, 1986–1–2023–1, 96; 18256, 60; Sārnis 2015, 99–100).

Līdz ar PSRS drošības iestāžu darba reorganizāciju Latvijā 1945. gada nogalē, kas izpaudās gan *NKVD–NKGB* operatīvo štābu izstrādē, gan aktīvākās karaspēka operācijās partizānu darbības rajonos, mežabrāļi cieta ievērojamus zaudējumus (Turčinskis 2017, 118). Līdz ar to turpmākajos gados aktīvās partizānu grupas kļuva konspiratīvākas un uzbrukumus rīkoja retāk. Mērenās partizānu kustības potenciālu apriņķī vājināja okupantu veicinātā legalizācija 1945. un 1946. gadā, kad varas iestādēm padevās vismaz septiņas grupas, kas bija apmēram trešdaļa no šajā periodā pastāvējušām partizānu grupām apriņķī.

Partizāni cieta nozīmīgus zaudējumus 1948. gada rudenī, kad ar *MGB* aģentūru tika sagrauta Skujiņa grupa Katvaru pagastā un Rūjienas–Mazsalacas apkārtnē pastāvējusi Artūra Johansona grupa (Ratnieks 2019, 131–132). Valmieras apriņķī palika tikai trīs aktīvas grupas no visā cīņu laikā apriņķī pastāvējušām vismaz astoņām šādām grupām. Bez tām mežos atradās atsevišķi citu izjukušo grupu partizāni, kuri slēpās pa vienam vai sīkās grupiņās un uzbrukumus neveica.

Līdzīgi kā citviet Latvijā, arī Valmieras apriņķī 1949. gada 25. marta deportācija veicināja partizānu aktivitātes un skaita pieaugumu. Jaunās mežabrāļu grupas lielākoties bija pasīvas, bet dažas aktīvās grupas pēc 1949. gada marta kopumā veica vairāk nekā 10 uzbrukumus. Viļa Sedlenieka grupa divu mēnešu laikā Alojās apkārtnē nošāva trīs padomju aktīvistus (Ratnieks 2019, 128, 131). Pētera Čakša grupa pagastos ap Limbažu, Rīgas un Cēsu apriņķa saskares punktu aplaupīja vairākus okupantu atbalstītājus (LNA-LVA, 1986–1–42555–2, 272–278).

1. attēls. Alojā apkārtnes partizānu grupas vadītājs Vilis Sedlenieks (1923–1951) 1950. gadā apcietinājumā. LNA-LVA, 1986–1–38777

Figure 1. Vilis Sedlenieks (1923–1951), leader of partisan group in vicinity of Aloja, imprisoned, 1950. LNA-LVA, 1986–1–38777

2. attēls. Rencēnu pagasta partizānu grupas vadītājs Bernhards Zariņš (1917–1949) 1938. gadā. Ilzes Jarkas privātais arhīvs

Figure 2. Bernhards Zariņš (1917–1949), leader of Rencēni parish partisan group, 1938. Private archive of Ilze Jarka

1949. gadā palikušās partizānu grupas turpināja ciest smagus triecienus. Mēnesi pēc deportācijām tika iznīcināta Bernharda Zariņa grupa, kuru pie tās bunkura Ēveles tuvumā 1949. gada 30. aprīlī aplenca 66 čekistu liela vienība. Trīs stundu ilgajā kaujā, kas bija lielākā Valmieras apriņķī partizānu cīņu laikā, krita visi četri grupas partizāni, savukārt pretiniekam bija pieci kritušie un viens ievainotais (Strods 1999, 456–459; LNA-LVA, 1825–2–168, 174). 1949. gada nogalē čekistiem bija izdevies atklāt vienu no Sedlenieka grupas ziemošanas vietām Skaņkalnes pagastā. Tur 17. novembrī krita grupas partizāni Jānis Treimanis un Arnis Būmanis (LNA-LVA, 1986–1–38777–2, 226). Čakša grupa cieta zaudējumus 1949. gada maija sākumā, kad tika nošauts viens tās dalībnieks un divi sagūstīti (LNA-LVA, 1986–1–21843, uzraudzības lieta, 359).

Atlikušie Sedlenieka grupas partizāni atbildes uzbrukumā 1950. gada 22. jūlijā Skaņkalnes pagastā nošāva divus istrebiķeļus. Grupa pārstāja pastāvēt 1950. gada septembrī, kad Limbažu apriņķa Pāles pagastā čeka sagūstīja pašu V. Sedlenieku (LNA-LVA, 1986–1–38777–1, 10). Grupas partizāns Arvids Smilškalns tika sagūstīts 1951. gada 1. jūlijā, savukārt pēdējais

brīvībā palikušais grupas dalībnieks E. Eglītis 1952. gada vasaras otrajā pusē nošāvēs mežā pēc ievainojuma gūšanas apšaudē ar pretinieka slēpni (LNA-LVA, 1986–1–28393, 10; Holms 2020).

Sedlenieka grupas iznīcināšana visumā pielika punktu bruņotajai pretestībai bijušā Valmieras apriņķa teritorijā. Tiesa gan, pēdējā mežabrāļu grupa, kurā laika gaitā bija apvienojušies trīs jaunieši vecumā no 19 līdz 21 gadam, pastāvēja Alojās un Limbažu apkārtnē no 1951. gada maija līdz 1953. gada februārim. Divi dalībnieki bija izvairījušies no obligātā dienesta padomju armijā, bet trešais – no darbības MGB aģentūras tīklā. Cerot, ka Korejas karš pārāugs karadarbībā starp Rietumvalstīm un PSRS, grupa bija sameklējusi ieročus un plānoja pretdarbību okupācijas varai, taču līdz savai sagrāvei tās dalībnieki bez vairāku pretpadomju lapiņu sagatavošanas lielākoties vienkārši slēpās dažādās viensētās Limbažu un Alojās rajonos un šad tad izdarīja sīkas zādzības pārtikas ieguvei (LNA-LVA, 1986–1–21843–2, 15–65).

VALMIERAS APRIŅĶA NACIONĀLO PARTIZĀNU CĪŅU ATSPUGUĻOJUMS LATVIJAS PSR LITERATŪRĀ

Nacionālo partizānu cīņu laikā un vairāk nekā 10 gadus pēc tām šo notikumu vēsture visumā bija temats, par kuru nekādas publikācijas nedrīkstēja parādīties. Izņēmums bija publiskie uzsaukumi partizāniem ar aicinājumu padoties, kā arī komunisma ideoloģijā balstītie daiļliteratūras darbi, kuru funkcija bija padomju režīmam vēlamas izpratnes veidošana sabiedrībā par sociālpolitiskiem jautājumiem. Tajos partizānu cīņas tika uzdotas par šķiru cīņas izpausmi.⁶

Plašāks nacionālo partizānu cīņu atspoguļojums literatūrā parādījās līdz ar Otrā pasaules kara komemorācijas uzplaukumu t. s. Brežņeva periodā PSRS, kā iespaidā arī okupētajā Latvijā tapa publikācijas par padomju reokupācijā iesaistītajiem kara veterāniem un dažādiem aktivistiem (Ločmele, Procevska, Zelče 2011, 14). 80. gados Padomju Savienībai nelabvēlīgo procesu iespaidā Austrumu blokā un Aukstā kara saasinājuma dēļ partijas vēstures institūti PSRS tēla spodrināšanai iedzīvotāju acīs pievērsās līdz tam maz atspoguļotu 20. gs. vēstures tematu skaidrošanai organizētas propagandas kampaņā, un starp šiem tematiem bija arī nacionālo partizānu cīņas (Turčinskis 2015).

Fakti par nacionālo partizānu darbību Valmieras apriņķī konstatējami kopš 60. gadu beigām publicētajā literatūrā, kad reģionālajos laikrakstos sāka parādīties publikācijas par dažādiem reģiona padomju aktivistiem un varas iestāžu darbiniekiem, taču līdz 80. gadu vidum ziņas par partizānu darbību šajos rakstos bija samērā skopas. Pārsvārā tajos bija raksturīga atsevišķu partizānu akciju minēšana, nesniedzot sīkākas ziņas par pašiem partizāniem.

Vērā ņemamas izmaiņas preses rakstu tematikā parādījās 80. gadu pirmajā pusē līdz ar vēsturnieka un bijušā čekista Jāņa Dzintara zinātniskajām un populārzinātniskajām publikācijām par nacionālo partizānu darbību Latvijā.⁷ Iepriekš nepublicēti partizānu cīņu fakti atrodami publikācijās reģionālajos laikrakstos, tostarp arī par bijušā Valmieras apriņķa nacionālajiem partizāniem, it īpaši kopš 1985. gada, kad tika publicēti galvenokārt tieši partizānu cīņu tematikai veltīti raksti.

Kā ievērojamāko piemēru var minēt 1985. gadā par godu 40. gadadienai kopš nacistiskās Vācijas sakāves Valmierā sagatavoto rakstu krājumu "Upuri apsūdz", kurā bija apkopoti vairāki raksti galvenokārt par nacistu noziegumiem pret civiliedzīvotājiem. Krājumā ietvertajos rakstos "Ik miera pavasaris", "Otrais karš" un "Rencēnos pēc kara" galvenā uzmanība veltīta partizānu cīņu norisēm Valmieras apriņķī (Martinovs 1985, 103, 115, 125). "Upuri apsūdz" netika izdots, bet "Ik miera pavasaris" un "Otrais karš" 1985. un 1988. gadā tika publicēti Limbažu un Valmieras reģionālajos laikrakstos "Progress" un "Liesma", ieviešot publiskajā aprītē daudz vairāk jaunas informācijas, piemēram, partizānu un viņu atbalstītāju vārdus, neminētus partizānu darbības faktus u. tml.

Vadoties pēc iepriekš minētā, rakstus, kuros iekļauta informācija par partizānu cīņu notikumiem Valmieras apriņķī, tematikas ziņā ir iespējams periodizēt divās daļās (sk. 1. tabulu).

1. tabula. Rakstu centrālā tematika

Table 1. Principal topics of articles

Rakstu temati	Periods		KOPĀ	
	1969.–1984. gads	1985.–1988. gads	Skaits	Procenti
Padomju režīma darbinieki	9	2	11	60
Nacionālo partizānu darbība	1	6	7	40

VALMIERAS APRIŅĶA NACIONĀLO PARTIZĀNU CĪŅU FAKTI UN SPRIEDUMI LATVIJAS PSR LITERATŪRĀ

70.–80. gadu sākumā publicētajos rakstos par dažādiem padomju darbiniekiem ietvertas atsevišķas partizānu cīņu epizodes, par kurām informācija ņemta no rakstos aplūkoto cilvēku atmiņām. Šajos partizānu darbības aprakstos sastopamas lielas neprecizitātes liecinieku atmiņu kļūdu un arhīvu avotu nepieejamības dēļ. Konstatējami arī izdomājumi un partizānu

darbības trivializācija, dēvējot viņus par nevainīgu cilvēku slepkavām, tādējādi mežabrāļu uzbrukumos bojāgājušās personas, kuras bija līdzatbildīgas par okupācijas režīma saimniecisko un represīvo politiku, iekļāvās propagandas veidotajā mocekļa diskursā.

Redzamākais piemērs šāda skatījuma veidošanā ir bieži aprakstītā Katvaru pagasta partorga J. Voldiņa bojāeja sadursmē ar Skujiņa grupu 1945. gadā. J. Voldiņš ir visvairāk pieminētais Valmieras apriņķa partizānu cīņās kritušais – viņa nāve ir apskatīta astoņos no 18 aplūkotajiem rakstiem un raksturota kā partizānu pastrādāta slepkavība. No tiem sešos rakstos noklusēts, ka J. Voldiņš kritis kaujā pret partizāniem, tādējādi apvienojumā ar jēdziena “slepkavība” izmantošanu partorga bojāeja pasniegta kā partizānu uzbrukuma rezultāts. Laikrakstā “Cīņa” publicētajā rakstā “Lai tēva gājums turpinātos” lasāms, ka J. Voldiņš nogalināts, kad tīrumā dzinis vagu (Riekstiņš 1984, 2). Visticamāk, šajā gadījumā J. Voldiņa bojāeja jaukta ar vēlāk uz tīruma nošauto istrebiķeļu⁸ Kārli Kalniņu, kurš bija iesaistīts brāļu Skujiņu aizturēšanas mēģinājumā, taču šī kļūda atmiņās vienlaikus stiprināja J. Voldiņa mocekļa tēlu.

2. tabula. Rakstos atspoguļotā partizānu darbība

Table 2. Partisan activities reflected in articles

Attēlotā partizānu darbība	Rakstu temati		KOPĀ	
	Padomju režīma darbinieki	Nacionālie partizāni	Skaitis	Procenti
Uzbrukumi	10	33	43	69
Aizstāvēšanās	5	13	18	29
Nevardarbīga pretošanās	1	0	1	2

1977. gada janvārī laikrakstā “Progress” publicētajā rakstā “Lai sala potu dzīvības koks...” aprakstīta Valmieras apriņķa istrebiķeļu bataljona komandiera vietnieka politiskajos jautājumos seržanta Alekseja Lindiņa it kā notikusi dalība istrebiķeļu vienības sastāvā operācijā pret B. Zariņa grupu 1949. gada 30. aprīlī. Lai arī kaujas aprakstā atspoguļoti daži patiesi fakti, tas pārsvarā sastāv no izdomājumiem. Pretēji avīzē rakstītajam *MGB* atskaitē par kauju norādīts, ka tā bija *MGB* iekšlietu karaspēka operācija, kurā istrebiķeļi netika iesaistīti. Būtiskas neprecizitātes un pārspilējumi ir arī abu pušu spēku skaitā un kaujas norisē, bet paši mežabrāļi nievājoši dēvēti par “cilvēka seju pazaudējušiem neliešiem” (Jansons 1977, 2).

Nozīmīga tendence, kas vērojama šī laika rakstiem un arī turpmāk, ir latviešu tautības aktivistu cildināšana par viņu darbību padomju režīma stiprināšanā Latvijā, tostarp partizānu apkarošanā, taču noklusēta krievu un citu tautību režīma darbinieku loma, kuri bija lielākā daļa no drošības dienestu darbiniekiem pēckara gados, savukārt istrebiķeļu operatīvajās grupās un iekšlietu karaspēka vienībās bija tikai cittautieši. Tas attiecas arī uz ļoti latvisko Valmieras aprīņi, kura istrebiķeļu bataljona štābā iepriekš minētais A. Lindiņš bija vienīgais latvietis, bet visu aprīņa istrebiķeļu operatīvo grupu komandieri bija cittautieši (LNA-LVA, PA-101-10-75, 40). Tā kā šie raksti bija domāti latviskajai auditorijai, jāsecina, ka šādi okupācijas režīms centās radīt priekšstatu par latviešiem kā nozīmīgākajiem padomju varas aizstāvjiem Latvijā.

Sākot ar 1985. gadu, Valmieras un Limbažu reģionālajos laikrakstos iekļautas nozīmīgas publikācijas, kurās ir daudz iepriekš neminētu faktu. Tā paša gada pavasarī Limbažu "Progresā" publicēts raksts "Ik miera pavasaris jāaizstāv" (Taimiņa 1985, 2). Šis bija pirmais raksts ar tik plašu Viļa Skujiņa partizānu grupas darbības atspoguļojumu, un tas koncentrējās uz grupas darbību 1945. gadā. Publikācija ir balstīta uz kādreizējā Katvaru pagasta komsorga Ilgvara Pētersona atmiņām, kurš arī piedalījās Skujiņa grupas aizturēšanas mēģinājumā 1945. gada 2. maijā.

Grupās darbība rakstā atspoguļota samērā precīzi, lai arī no padomju morāles pozīcijām, taču sastopami daži apmelojoši pieņēmumi intervētā liecinieka attieksmes un zināšanu trūkuma dēļ. Piemēram, izteikts pieņēmums, ka jau pirms 1945. gada maija Skujiņa grupas "sirdsapziņas acimredzot bija gan dažādas laupīšanas un cilvēku iebiedēšanas, gan arī dzīvības", kaut gan visi trīs brāļi Skujiņi un viņu kaimiņš Ziedonis Muciņš līdz tam klusi dzīvoja Skujiņu vecāku mājās, kur darīja saimniecības darbus.

Kā Skujiņu grupas atbalstītājs nosaukts viņu kaimiņš Voldemārs Bušmanis, kuru padomju drošības iestādes aizturēja 1945. gada 5. maijā uz aizdomu pamata. 1962. gadā Latvijas PSR Prokuratūras ierosinātajā pārbaudē par V. Bušmaņa aresta apstākļiem noskaidrots, ka NKVD un NKGB Valmieras aprīņa nodaļām nebija pierādījumu par viņa saistību ar Skujiņu grupu. Tomēr čekisti pratināšanu gaitā V. Bušmanim izvirzīja safabricētas apsūdzības, kuras ar varu spieda parakstīt. Nespēdams izturēt regulāro sišanu, V. Bušmanis pēc divām nedēļām apcietinājumā pakārās aizturēšanas kamerā (LNA-LVA, 1986-2-P-3225, 14-15, 29).

Temata sakarā nozīmīgs ir Valmieras "Liesmas" Vēstulī nodaļas vadītāja un bijušā KGB Valmieras rajona nodaļas darbinieka Aleksandra Martinova raksts "Otrais karš", kas publicēts 1988. gada martā. No ietvertā faktu un spriedumu viedokļa šis raksts ir visbagātīgākais, kas skaidrojams ar to, ka A. Martinovam kā bijušajam čekistam bija pieeja KGB dokumentiem.

Savā rakstā A. Martinovs visnotaļ korekti vērtē partizānu cīņu mērogu, norādot, ka partizānu kustība Valmieras apriņķī bija vājāka nekā citos reģionos. Viņš raksta, ka apriņķī “uzturējās un siroja vismaz astoņas buržuāzisko nacionālistu teroristiskās bandas”, kas atbilst līdz šim brīdim apziņāto aktīvo grupu skaitam. Īsi raksturojot partizānu grupu darbības raksturu, A. Martinovs pauž ideoloģizētu viedokli, ka partizāni ir bijuši “teroristi un laupītāji, kas nostājušies padomju varas naidnieku pozīcijās un realizēja pret tautu vērstas asiņainas akcijas”.

A. Martinova rakstā sastopami arī fakti, kas neatbilst pieejamajos padomju drošības dienestu dokumentos esošajām ziņām un rada izdomājuma iespaidu. Piemēram, par Freimaņa grupas uzbrukumu Valmieras apriņķa komitejas trešajam sekretāram R. Zariņam un inženierim J. Osim A. Martinovs raksta, ka partizāniem bijušas sarkanarmiešu formas, taču gan abu nošauto šoferis Jānis Ķirsis, gan paši vēlāk notvertie partizāni liecināja, ka bijuši civilpersonu apģērbā. Arī 1995. gadā izdotajās grupas vadītāja J. Freimaņa atmiņās nav atrodamas ziņas, ka viņa partizāniem būtu bijušas sarkanarmiešu formas (LNA-LVA, 1986–1–2023–4, 123, 138, 137; Freimanis 1995).

Rakstā “Otrais karš” var manīt arī kļūdas čekas operatīvajā informācijā par partizāniem. Piemēram, A. Martinovs norāda, ka V. Sedlenieks vadījis savu grupu kopā ar Voldemāru Jamboru, par ko ir līdzīgas ziņas arī KGB veidotajā partizānu uzskaites kartotēkā (Martinovs 1988, 2; LNA-LVA, 1825–2–5, 867). Patiesībā V. Jamboram nebija nekāda sakara ar partizāniem. Viņš klusi dzīvoja Alojās pagasta Vilkkalnu mežā 1944.–1951. gadā pēc tam, kad bija izvairījies no iesaukšanas Sarkanajā armijā (LNA-LVA, 1986–1–4398, 67–71).

Šī kļūda čekas materiālos ieviesās 1949. gada vasaras pirmajā pusē, kad MGB Limbažu apriņķa nodaļas aģents un Alojās pagasta mežstrādnieks Eduards Pogulis ar segvārdu “Ziemeļis” centās izvairīties no čekas dotā uzdevuma un, balstoties uz iedzīvotāju baumām, partizānu uzbrukumus piedēvēja paša izdomātajai “Jambora bandai” (LNA-LVA, 1986–1–39741, 23–24). Materiālu pārbaudes gaitā čekisti pārliecinājās, ka Ziemeļis viņiem ir melojis, taču sniegtā dezinformācija saglabājas arhīvā, un to savā rakstā izmantojis arī A. Martinovs.

SECINĀJUMI

Fakti par nacionālo partizānu cīņām Valmieras apriņķī Latvijas PSR literatūrā sāka regulāri parādīties kopš 1969. gada, līdz 80. gadu beigām gūstot aizvien plašāku atspoguļojumu. Lai arī par apriņķa partizānu darbības vēsturi publicēts visai daudz literatūras, tajā ietvertie fakti un spriedumi bija pakārtoti okupācijas režīma ideoloģizētajam skatījumam uz nacionālajiem

partizāniem kā kara noziedzniekiem un vienkāršiem bandītiem, savukārt ciņās bojāgājušajiem partizānu pretiniekiem tika piešķirts varoņa un mocēkļa tēls.

Faktu precizitāti noteica rakstu autoriem pieejamā informācija, taču tas nebija prioritāri, jo partizānu darbības aprakstiem bija jāatspoguļo padomju propagandas redzējums, no kura atkāpes nebija iespējamās. Lielākajā daļā gadījumu konstatējamās faktu kļūdas rakstos ieviesušās, visticamāk, bez nolūka, taču tās varēja tikt pieļautas arī apzināti ar mērķi stiprināt mežabrāļu negatīvo tēlu. Nozīmīgs elements tā veidošanā ir koncentrēšanās uz partizānu bruņotajām akcijām, nevardarbīgo pretošanos gandrīz neminot.

Vērtējot padomju okupācijas laika literatūrā publicēto informāciju par nacionālo partizānu ciņām Valmieras apriņķī, jānorāda, ka tā nevar tikt izmantota kā uzticams partizānu vēstures izziņas avots, jo, pirmkārt, tā ir tendencioza un nomelnojoša, otrkārt, tajā ietvertie fakti bieži vien neatbilst patiesībai. Tāpat aplūkotajā literatūrā nav konstatējama unikāla un citos avotos neatrodama nozīmīga informācija, līdz ar ko kopumā tās zinātniskā vērtība uzskatāma par zemu.

Lai gan Valmieras apriņķī pastāvējusi partizānu kustība nebija tik spēcīga kā citviet Latvijā, apskatīto nacionālo partizānu vēstures apraksti saturā tendenci ziņā neatšķiras no citiem Latvijas PSR literatūrā publicētajiem nacionālo partizānu darbības aprakstiem, kurus analizējuši mūsdienu vēsturnieki Latvijā.

SAĪSINĀJUMI

KGB – Valsts drošības komiteja (*Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti*)

LNA-LVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs

MGB – Valsts drošības ministrija (*Ministerstvo gosudarstvennoj bezopasnosti*)

NKGB – Valsts drošības tautas komisariāts (*Narodnyj komissariat gosudarstvennoj bezopasnosti*)

NKVD – Iekšlietu tautas komisariāts (*Narodnyj komissariat vnutrennih del*)

PSR – Padomju Sociālistiskā Republika

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

Arvīda Smilškalna krimināllieta, 1951. LNA-LVA, 1986–1–28393.

Augusta Žigura krimināllieta, 1953. LNA-LVA, 1986–1–21843.

Edmunda Vitola krimināllieta, 1946. LNA-LVA, 1986–1–18256.

Eduarda Poguļa krimināllieta, 1949. LNA-LVA, 1986–1–39741.

Jāņa Freimaņa krimināllieta, 1948. LNA-LVA, 1986–1–2023.

Kartotēka. Sadaļa "Latvijas PSR VDM Valmieras apriņķa daļas veiktās kaujas operācijas pret partizāniem". LNA-LVA, 1825–2–168.

Kartotēka. Sadaļa "Nacionālie partizāni" LNA-LVA, 1825–2–5.

Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā komiteja. Sevišķais sektors. Sarakste par cīņu ar banditismu un iznīcinātāju bataljoniem, 1947. LNA-LVA, PA-101–10–75.

Kārļa Grinberga krimināllieta, 1945. LNA-LVA, 1986–1–17559.

Pētera Čakša krimināllieta, 1950. LNA-LVA, 1986–1–45222.

Valda Holma atmiņas, pierakstītas 2020. gadā. Autora arhīvs.

Viļa Skujiņa krimināllieta, 1948. LNA-LVA, 1986–1–40698.

Viļa Sedlenieka krimināllieta, 1950. LNA-LVA, 1986–1–38177.

Voldemāra Bušmaņa krimināllieta, 1945. LNA-LVA, 1986–2–P-3225.

Voldemāra Jambora krimināllieta, 1951. LNA-LVA, 1986–1–4398.

Antone, A., 1969. Atkal mājās... *Liesma (Valmiera)*, 149, 2.

Arnavs, I., 1988. Piemīņas dēstišana. *Liesma (Valmiera)*, 117, 2.

Baunis, P., 1978. Cīņa, kas ilgst visu mūžu. *Padomju Jaunatne*, 201, 1.

Briede, V., 1980. Viņu sirdis liktas pamatos. *Progress (Limbaži)*, 80, 2.

Jansons, F., 1977. Lai salapotu dzīvības koks... *Progress (Limbaži)*, 108, 2.

Lidace, A., 1988. Vēstures priekšā būsīm godīgi. *Cīņa*, 191, 2.

Martinovs, A., 1985. Skarbā īstenība. *Liesma (Valmiera)*, 121, 2.

Martinovs, A., 1988. Izsakām savu viedokli, *Liesma (Valmiera)*, 59, 2.

Martinovs, A., 1988. Otrais karš. (1. daļa) *Liesma (Valmiera)*, 42, 2.

Martinovs, A., 1988. Otrais karš. (2. daļa) *Liesma (Valmiera)*, 43, 2.

Martinovs, A., 1988. Otrais karš. (3. daļa) *Liesma (Valmiera)*, 45, 2.

Martinovs, A. (sast.), 1985. Upuri apsūdz. Publikāciju krājums, 1985. Valmieras muzeja krājums.

Melnūdre, D., 1980. Pāles stingrie pamati. *Progress (Limbaži)*, 84, 2.

Rēpele, M., 1985. Ielūkojoties milicijas vēstures lapaspusēs. (2. daļa) *Darba Karogs (Valka)*, 62, 2.

Rēpele, M., 1985. Ielūkojoties milicijas vēstures lapaspusēs. (3. daļa) *Darba Karogs (Valka)*, 63, 2.

Riekstiņš, J., 1980. Partorga taka. *Zvaigzne*, 16, 5.

Riekstiņš, J., 1984. Lai tēva gājums turpinātos. *Cīņa*, 19, 2.

Riekstiņš, J., 1986. Ziemeļvidzemes mežos. *Cīņa*, 272, 2.

Skuja, Z., 1970. Traģēdija pirms rītausmas. *Progress (Limbaži)*, 17, 2.

Smirnova, A. 1969. Pirmās revolūcijas liesmas. *Progress (Limbaži)*, 45, 2.

Taimiņa, I., 1980. Atgriešanās – ilgi gaidīta un grūta. *Progress (Limbaži)*, 50, 1.

Taimiņa, I., 1985. Ik miera pavasaris jāaizstāv. (1. daļa) *Progress (Limbaži)*, 36, 2.

Taimiņa, I., 1985. Ik miera pavasaris jāaizstāv. (2. daļa) *Progress (Limbaži)*, 37, 2.

Taimiņa, I., 1985. Ik miera pavasaris jāaizstāv. (3. daļa) *Progress (Limbaži)*, 38, 2.

LITERATŪRA

Freimanis, J., 1995. *Ar naidu sirdī*. Rīga: Pētergailis.

Ločmele, K., Procevska, O., Zelče, V., 2011. Svētki, atceres dienas un to rituāli Krievijā:

- padomju pieredze, tās transformācija un šodiena. Uzvaras svētki Krievijā un Latvijā. *Latvijas sociālā atmiņa un identitāte. Manuskripti. 3. laidziens*. Rīga: Valsts pētījumu programma “Nacionālā identitāte”.
- Ratnieks, R., 2018. Nacionālo partizānu grupu veidošanās un darbība Ziemeļrietumvidzemē 1944. gada rudenī–1945. gadā. *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture*, 5, 67.–80.
- Ratnieks, R., 2019. Nacionālo partizānu grupu darbība un sagrāve Ziemeļrietumvidzemē (1944–1953). *Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi*, IV, 125.–137.
- Sārnis, J., 2015. *Pieviltie*. Cesvaine: Dardedze.
- Strods, H., 1996. *Nacionālo partizānu karš: 1944–1956*. Rīga: Preses nams.
- Strods, H. (sast.), 1999. *Nacionālo partizānu karš: 1944–1956. Dokumenti un materiāli*. Rīga: Preses nams.
- Turčinskis, Z., 2017. KGB slepenie arhīvi. Spiegu spēles Latvijā: metodes, paņēmieni un personas. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/vesture/kgb-slepenie-arhivi.-spiegu-speles-latvija-metodes-panemieni-un-personas.a259750/> [Skatīts 12.12.2020.]
- Turčinskis, Z., 2017. Bruņotā pretošanās padomju un nacistiskajai okupācijai (1940–1957). *Nepārtrauktības doktrīna Latvijas vēstures kontekstā*. T. Jundzis (zin. vad.). Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 105.–123.
- Turčinskis, Z., 2011. *Ziemeļvidzemes mežabrāļi. Latvijas nacionālo partizānu cīņas Valkas apriņķī un Alūksnes apriņķa ziemeļu daļā. 1944.–1953. gads*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Vienīgās publikācijas līdz šim ir šī raksta autora divi zinātniskie raksti “Nacionālo partizānu grupu veidošanās un darbība Ziemeļrietumvidzemē 1944. gada rudenī – 1945. gadā” un “Nacionālo partizānu grupu darbība un sagrāve Ziemeļrietumvidzemē (1944–1953)”, kuri norādīti izmantotās literatūras sarakstā.
- ² Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē izstrādē esošais promocijas darbs “Nacionālo partizānu darbība Rietumvidzemē (1944–1953)”.
- ³ Pēc raksta autora aprēķiniem.
- ⁴ PSRS drošības dienesta Viskrievijas Ārkārtas komisijas (VĀK) apzīmējums, kas radies no tās saīsinājuma krievu valodā un vēlāk piemērots VĀK pēctečiem. Faktiski tas tika oficiāli izmantots čekas lietvedībā.
- ⁵ No dažiem ievērojamākajiem piemēriem 1945. gadā var minēt aptuveni 50 vīru liela partizānu grupējuma uzbrukumu Abrenes apriņķa Tilžas pagasta centram 4.–5. jūlijā, 40–45 partizānu lielas grupas uzbrukums Gaujienas ciemam 14. septembrī, kā arī 20 vīru lielas partizānu grupas uzbrukumu Kabiles pagasta centram 24. decembrī.
- ⁶ Piemēram, Annas Sakses romāns “Pret kalnu” (1948), Viļa Lāča romāns “Uz jauno krastu” (1952).
- ⁷ Nozīmīgākā un, iespējams, zinātniskākā J. Dzintara publikācija par Latvijas nacionālajiem partizāniem ir zinātniskā izdevuma “Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis” 1982. gada 10. numurā publicētais raksts “Latviešu fašistiskā buržuāzija hitleriešu izlūkdienesta kalpībā”.
- ⁸ Istrebiķeļi (*istrebiteli*) – PSRS drošības iestādēm pakļauto paramilitāro palīgvienību kaujinieki, kuru uzdevumi bija režīma represīvo funkciju nodrošināšana, objektu apsardze un bruņotās pretestības apkarošana. Nereti zinātniskajā literatūrā tiek izmantots latviskotais termins “iznīcinātāji”.
- ⁹ Pēc Latvijas statistikas atlasa (1938) datiem, 1935. gadā 96,95 % apriņķa iedzīvotāju bija latvieši.

NATIONAL PARTISAN STRUGGLES IN VALMIERA DISTRICT (1944-1953): REPRESENTATION IN LITERATURE OF THE LATVIAN SSR

REINIS RATNIEKS

MA in History, Ph. D. student at University of Latvia

E-mail: *ratnieksr@gmail.com*

ABSTRACT

The article discusses the representation of the partisan struggles in Valmiera district in the literature of the Latvian SSR. The publications released during the Soviet occupation provide large amount of information on the armed resistance in the region but aspects of its history were interpreted in accordance with the Soviet propaganda and are therefore biased, defamatory and contain many false facts. Descriptions of partisan activity emphasized the cases where Soviet occupation functionaries and activists were killed by partisans to give the impression that the armed resistance movement was brutal and criminal in nature. At the same time, nonviolent methods of resistance used by partisans were rarely mentioned in the Soviet literature.

Keywords: National partisans, resistance movement, Soviet occupation, literature, Valmiera district.

SUMMARY

The article discusses the representation of the national partisan struggles that took place in Valmiera district in the literature of the Latvian SSR. The facts of these events were published in the press of the Latvian SSR only from the end of the 1960s, when the celebration of the Victory Day was reinvigorated at the national level in the Soviet Union. Publications dedicated to the event also provided minimal coverage of the post-war situation, including some facts about national partisan struggles. In the 1980s, as a part of a new Soviet propaganda campaign, articles were published in the newspapers of Latvian SSR that focused entirely on national partisan struggles in Valmiera district and introduced a lot of new information to the public domain.

The publications on history of national partisan struggles in the Valmiera district were written from the of perspective of the Soviet propaganda. The partisan movement was analysed and portrayed through the discourse

of political banditry, in which partisans were given the role of political criminals, while the Soviet authorities, their functionaries and activists were positioned as heroes and martyrs in partisan attacks. Soviet literature strongly emphasized violent actions by partisans, but did not mention non-violent resistance acts, such as hoisting the flag of the Republic of Latvia and putting anti-Soviet leaflets in public places. Most likely, the inclusion of such facts would conflict with the occupation regime's efforts to portray national partisans as a part of a brutal resistance movement that was based on questionable ideals. Many false facts about the national partisan struggles in the Valmiera district can also be found in the works of the Soviet authors.

As the representation of the partisan movement in the Soviet literature is distorted in terms of both facts and assessments, it cannot in itself be used as reliable source to study the aspects of the national partisan struggles and their causes. In comparison with other sources Soviet literature does not contain any significant unique facts, therefore, its scientific value is low.